

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА САМОПРАВСТВО В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Проведено аналіз основних пам'яток вітчизняного кримінального права, починаючи з XI століття. Відзначено особливості закріплення кримінально-правових норм про самоправство в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства.

Ключові слова: самосуд, кровна помста, самоправство, самовільність.

Постановка проблеми. Загальновідомою істиною є те, що без минулого – немає майбутнього. Так, теоретичне дослідження будь-якого правового явища неможливе без історичного методу пізнання, використання якого дає можливість простежити генезис формування складу злочину самоправства. Історичні витoki самоправства сягають IX століття, чому передували такі поняття як кровна помста та самосуд. Проте конкретна норма про самоправство з'явилась лише в XIX столітті. Тому досить актуальним залишається питання становлення та розвитку самоправства як складу злочину.

Метою статті є встановлення особливостей закріплення кримінально-правових норм про самоправство в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства.

Стан дослідження. У вітчизняній правовій літературі питанню становлення та розвитку самоправства як злочину приділяли увагу у своїх дослідженнях небагато науковців, серед них Ю.А. Шпілько, В.С. Бігун, С.І. Дровозюк. Однак у роботах зазначених авторів не висвітлювались питання розвитку норми про самоправство в історії вітчизняного кримінального законодавства. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне здійснити огляд пам'яток кримінального права щодо самоправства.

Виклад основних положень. Основним джерелом права у Давньоруській державі з XI по XVII століття була Руська Правда у трьох редакціях: Коротка (XI ст.), Розширена (кін. XI–XII ст.), Скорочена (XIV–XVII ст.) [1, с. 69–70].

У ст. 33 Короткої редакції Руської Правди містилось наступне положення: «или смерд умучать, а без княжа слова, за обиду 3 гривны;

а в (о)гнищанине, ив тивунице, и в мечниці 12 гривъне». Якщо смерда, огнищанина замучать (тобто розправляться, вчинять самосуд) «без княжого слова», тобто без княжої волі, за це санкція у вигляді грошової суми (3 та 12) гривнів. Науковець В.Є. Лоба слушно зазначає, що у даному випадку міститься кримінально-правова охорона не тільки життя і здоров'я людей, але і виняткове право князя вершити правосуддя у відношенні своїх слуг і дружинників, які не підлягають юрисдикції общинного суду [2, с. 146]. У діях винних осіб проявляються самоправні дії, оскільки вони самовільно, всупереч встановленому законом порядку («без княжого слова»), здійснили своє удаване право. Наявність удаваного права виходить з того, що самосуд, розправа як така, була дозволена, проте не досудова, а післясудова.

У ст. 62 Розширеної редакції Руської Правди зазначалось: «Аже господин бьет закупа про дело, то без вины есть; биеть ли не смысля пьян, а без вины, то яко же в свободнемь платежь, тако же и в закупе» [3, с. 74]. Це означає, що у разі зловживанням господарем правом на побої, без діла, – закуп має право поскаржитись на першого в суд. Адже господар має дійсне право бити закупа в певних випадках «за діло».

Скорочена редакція Руської Правди виникла у результаті перепробки одного зі списків Розширеної редакції, нових положень стосовно самоправних дій у ній не містилось.

З давніх-давен існує таке поняття, інстинкт як «помста» [4, с. 7], не є винятком і доба Київської Русі. У Руській Правді згадується про «кровну помсту», як відплату за зло злом, так званий принцип таліона [5, с. 123].

Після з'їзду Ярославичів, який відбувся 1072 р. у Вишгороді, кровна помста була заборонена взамін на грошові виплати. Забороняючи кровну помсту, незалежно від її мотивації, замінюючи її грошовими стягненнями та скеровуючи потерпілих скаржитись до князя, тим самим Руська Правда відбирає можливість правосуддя та розправ від народу, з рук ображеного – князю [7, с. 70]. Хоча існує група вчених, серед яких і правознавець М.Л. Дювернуа [8, с. 75], які не погоджуються що кровна помста в цей час була скасована.

Остаточне скасування кровної помсти як законного засобу вирішення конфлікту пов'язане з князюванням Володимира Мономаха (1113–1125 рр.).

У XIV–XVI ст. українські землі входили до складу Великого князівства Литовського, що суттєво вплинуло на розвиток правової

культури українських народів. Основними законами, які характеризували соціальне, правове, культурне становище держави були редакції статуту 1529, 1566, 1588 рр. У всіх редакціях міститься фраза, яка була своєрідним принципом кримінального права того часу: «мають се правом спирати, а не кгвалтомь» [6, с. 9]. Під «кгвалтомь» розумілось всякого роду самоправство відносно володіння нерухомим майном, «а если бы кто перекопал реку ку шкоде своего сусида ... повинен стороне жалобливой кгвалту 12 рублей заплатити» (III, IX, 20). Тобто сусід, завдавши шкоду іншому сусідові, для того аби здійснити своє дійсне право вчинив самоправство [6, с. 9]. В даному випадку самоправство вчинялось шляхом заподіяння шкоди іншій особі (особам) для задоволення власних прав, потреб. Були й винятки, коли заподіяння шкоди іншим при задоволенні власних прав, потреб не каралось, випадки «безкарного» самоправства: у разі грабежу людини, яку застали при порубці лісу (але за умови, що в подальшому буде судовий розгляд справи, предметом якого буде встановлення факту порубки лісу і будуть наведені докази, що підставою вчинення грабежу була саме незаконна порубка лісу), розкопка греблі, засипаної власником протилежного берегу річки [6, с. 27].

У Литовському статуті містилась норма наступного змісту: «если кто-нибудь посеет на чужой земле зерно, то тот, кто заявит, что земля его, должен взять от властей вижа в том повете, в котором живет, и запретить ему под закладом на нас, великого князя, и на владника, чтобы тот не свозил эту рожь домой, а, сказав ее, оставил на той же земле до суда. И, установив срок, с обеих сторон должны выехать межевые. А если бы тот, кто наложил запрет, доказал в суде, что ответчик посеял рожь на его, истца, собственной земле, то как земля, так и урожай должны быть оставлены ему. Но если бы ответчик вопреки указанному выше закладу, не дождавшись суда, свозил эту рожь и свез ее домой, тогда он должен заплатить заклад и за рожь с пеней» [9, с. 190]. Тобто вже у ті часи встановлювався певний порядок вирішення конфліктних ситуацій, заборонялось самоправство, хоча й такої норми ще не було.

У Литовському статуті передбачалось як діяти у випадку, коли потерпіла особа виявила свою викрадену річ в іншій особі: «если бы кто-нибудь обнаружил свои украденные вещи у чьего-нибудь слуги или подданного как в потомственном имении, так и где-нибудь в другом месте, то того человека, у которого найдена краденая вещь, должен вести к его пану и просить удовлетворения. А если бы он

не получил удовлетворения, тогда тот, у чьего человека найдена украденная вещь, будет обязан отвечать по этому поводу перед нашим вранником и того вора поставитъ перед нашим судом» [9, с. 212].

З другої половини XVII–XVIII ст. українська держава найменувався Гетьманщиною. Джерела права того періоду можна умовно поділити на п'ять основних груп: 1) звичаєве право; 2) система «попередніх прав»; 3) акти української (гетьманської) автономної влади; 4) російське царське законодавство; 5) нормативні акти церковного права [10, с. 240–241]. У зв'язку з існуванням великої кількості законів, які суперечили один одному, виникла потреба у створенні єдиного кодифікованого акта права [11, с. 5]. Так, 8 липня 1743 р. у світ вийшов Кодекс українського права «Права, за якими судиться малоросійський народ» (далі – Права...) [12, с. 5]. І хоча цей акт так і не отримав законодавчої сили, він фактично був збірником чинного в той час на Гетьманщині права, відображав правову культуру українського народу та розвиток правових ідей в Україні першої половини XVIII століття [13, с. 2]. У «Правах...» дослівного вживання поняття «самоправство» не було, проте ми можемо спостерігати самоправні дії у певних нормах. Так, в пункті 1 вказаного акта міститься норма: «кто чиего слугу или человека либо подданого в доме господина его или на каком-нибудь месте толко бѣ на грунте того господина въ воровстве с полиным поймаеть, а тое бѣ воровство не подлежало смертной казни, таковой оного пойманного вора къ тому жѣ господину чий онъ будетъ или в небитность его к его прикажчику съ тем же поличним имеетъ представитъ, а господинъ, или его прикажчикъ, должен дать из оного вора судъ не отлагая более двохъ недель, и до того жѣ времени онъ господинъ или его прикажчикъ имеетъ такового вора содержать подъ своимъ арестомъ» [11, с. 696]. І відповідно, в пункті 3 «Прав...» міститься норма: «если господинъ или его прикажчикъ такого пойманного с поличнимъ вора не похощет суда изъ него дать или несправедливо с обидою чолобитника судить будетъ, таковой господинъ или прикажчикъ сам позваний в судъ надлежащий должень стать». Тобто, в даній ситуації передбачений порядок поведінки господаря у конкретній ситуації по відношенню до злодія, порушивши який перший постане перед судом [11, с. 697]. Також у «Правах...» міститься пункт: «кто би где свою опознанную вещь у кого опознал, имеетъ отнести ету вещь на суд...». Тут встановлюється порядок поведінки «потерпілого», який упізнав свою річ і подальші його дії по відношенню до неї. Встановлюється алгоритм поведінки, виходити за межі якого означало б само-

правство. В артикулі 17 «Прав...» міститься пункт: «вора где-нибудь пойманного никто не должень въ доме своем ни единого дня удерживать, кроме правильныхъ причин, а паче мучения оному никакого не чиня того же часа, которого поймаешь, въ суд надлежащий представить, с темъ би кто такова вора поймавъ и не представивъ къ суду сам оного, въ доме своїм или на пути, мучиль, таковой когда въ том суде избличен будет такому вору....а после уже съ ним воромъ поступать по правам имеетъ» [11, с. 721]. Тобто потерпілому заборонялося затримувати злодія, замість того, щоб представити його суду.

З другої половини XVIII ст. Україна не мала своєї державності, оскільки було розділена між Росією та Австро-Угорщиною. На території, яка підпадала під юрисдикцію Росії, поступово поширювалось російсько-імперське законодавство, основним джерелом якого було Соборне уложення 1649 р. (інколи цей акт українською мовою називають Соборним укладенням) [13, с. 3]. В ньому поняття «самоправство» міститься у предметно-термінологічному показнику в кінці Укладення, з посиланням на ст. 213: «а будет кто у кого и насильством землю хлебом посеет: и ему земли искати судом, а собою не управливатися, и хлеба с поля без указу не свозити, и животиною не толочить и не травити» [14, с. 127]. Можна припустити, що в даній нормі йдеться про самовільне зайняття земельної ділянки. У коментарі до цієї статті зазначено, що самоправство забороняється, але ніякої санкції за це не передбачено [14, с. 159]. У ст. 19 міститься норма: «а которые люди всяких чинов, не бив челом Государю, самовольством на своїх на вотчинных и на поместных водах по дорогам завели мыты и перевозки и мостовщины, и перевозки мыт емлют самовольством вновь, в которых местех на перед сего не бывало, а иные вновь поставили мельницы, и тем воду подняли, а прежде сего в тех местах бывали дороги и броды, и они теми запрудами дороги и броды отняли, и со всяких чинов с людей емлют перевоз и мостовщину и мыт: и тем перевозом и мостом и мытом впредь не быти, и те мельницы и мосты и перевозки свести» [14, с. 72]. Той, хто «не бив челом Государю» самовільно на «вотчинних и на поместных водах по дорогам завели мыты и перевозки и мостовщины», тобто без дотримання установленної процедури, самовільно здійснив своє право, вчинив самоправство. У зв'язку з розвитком гідробудівництва виникали нові випадки сервітутів. Вотчинники і поміщики були наділені правом власності не тільки на землю, але й на воду. І, як і у вищеназваній статті, закон виступав проти зловживання своїми правами, недопустимості самого факту самоправства [14, с. 76].

Також заслуговує на увагу ст. 238: «а будет кто помещик, или вотчинник похочет у себя в поместье или в вотчине на реке плотину сделать, и мельницу устроить вновь, а береги оба тое реки будут его, а выше тое плотины у иных помещиков и у вотчинников на той же реке старых мельницы пашенных земель и сенных покосов близко берегов тое мельницы не будет, или и будет, да от тое новья запрудныя воды тем верхним мельницам и пашням и сенным покосом никакия порухи небудет: и ему та мельница вновь строити вольно» [14, с. 132]. Особа має право будувати будь-які споруди на річках, берегах, які їй належать, але за умови, що вони не будуть перешкоджати інтересам сусідніх землевласників. Якщо власник землі не обмежений сервітутом, – він вправі використовувати її як завгодно [14, с. 160]. Тобто, самоправними в даній нормі будуть дії землевласника, земля якого обмежена сервітутом, спрямовані на задоволення власних інтересів ціною інтересів сусідніх землевласників, оскільки має місце самовільне здійснення свого дійсного права всупереч встановленому законом порядку. У ст. 92 йдеться про те, що у випадку, коли холоп повертається, господар не може мстити йому за втечу, «голодом його не морить», «до смерти не убивать» [14, с. 378]. Незважаючи на те, що холоп не являвся суб'єктом права, а швидше «власністю господаря», все ж права на нього обмежувались, встановлювались певні рамки, вихід за які можна вважати самоправством, оскільки має місце самовільне здійснення свого права всупереч встановленому порядку, з перевищенням своїх можливостей. За інших обставин господар міг бити і морити голодом свого холопа, але не з вище означених. У ст.ст. 77, 79, 81 містяться норми, які забороняють самочинну розправу над розбійниками [14, с. 425].

На західноукраїнських землях, які у другій половині XVIII ст. потрапили під владу Австрійської монархії, з 1796 р. у Західній, а з 1797 р. – у Східній Галичині, та згодом – на Буковині поширив свою дію Кримінальний кодекс Австрії (скорочено Францішкана), який у 1852 р. був викладений у новій редакції [15, с. 35–36]. Кримінальний кодекс Австрії діяв до введення польського Карного кодексу 1932 р. [15, с. 36].

В останньому не міститься конкретної норми про самоправство, яка б давала чітку характеристику цього діяння, проте з аналізу тексту Кодексу можна зробити висновок, що все ж в певних статтях можна розпізнати самоправство. Так, у ст. 130 розділу XXI «Злочини проти влади» міститься положення про те, що «хто використовує насильство

чи погрози з метою змусити посадову особу вжити офіційні заходи» [16, с. 231]. Особа має право вимагати вжиття посадовими особами офіційних заходів, але у встановленому законом порядку, в вище ж вказаному випадку вона застосовує насильство чи погрозу. Цікавою є ст. 136 того ж розділу: «хто узурпував повноваження посадової особи для виконання офіційної дії» [16, с. 235]. В коментарі до статті названо приклад: «кредитор, щоб прискорити погашення суми боргу грає роль «egzekutora» тобто судового виконавця» [16, с. 235]. У кредитора є дійсне право на повернення йому боргу, але він добивається цього самовільно, з порушенням процедури.

Угорщина (Транслейтанія) мала власний Кримінальний кодекс (1879 р.), який був чинний на території Закарпаття, що відносилось до угорських земель [15, с. 7]. Так, ст. 368 згаданого Кодексу містить норму: «кто свою собственную движимую вещь или и чужую движимую вещь, съ согласія или в интиресах собственника ея, противузаконно возьмешь у ея узуфруктора или у того, у кого она находилась въ закладе, или кому принадлежало право пользования или оставленія той вещи за собою, тот совершаетъ проступокъ...» [17, с. 84]. У даній нормі констатується порушення встановленого законом порядку користування речами, як зі сторони власника, так і зі сторони іншої особи, яка діє в інтересах останнього.

Основним джерелом кримінального права на території України, яка підпадала під юрисдикцію Російської імперії з 1840–1842 рр., було «Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845 р.» (далі – Уложення) [13, с. 3], де норма про самоправство міститься в Розділі IV «О преступленіях и проступках против порядка управления», ст. 300: «кто и въ случай оказанной ему какой-либо несправедливости, или же неисполненія и законныхъ его требованій, вместо того, чтобы просить о удовлетвореніи надлежащимъ установленнымъ на то порядкомъ, употребить для сего самовольно какія-либо, соединенныя съ насильемъ, мери, тотъ за сіе самоуправство подвергается: или заключенію въ тюрьму на время отъ шести месяцевъ до одного года; или аресту на время отъ трехъ недель до трехъ месяцевъ; или денежному взысканію отъ п'яти до п'ятдесяти рублей; или же токмо строгому выговору въ присутствіи суда, смотря по обстоятельствамъ, больше или меньше увеличивающимъ или уменьшающимъ вину его. Но если при томъ будутъ имъ нанесены кому-либо побои, раны, увечья, или же истязанія или мученія, или и самая смерть, то наказаніе ему определяется по правилам о совокупности преступленій» [18, с. 119]. Із вищевикладеного ми

бачимо, що у випадку, коли особа, зіткнувшись з несправедливістю, чи з незадоволенням її законних вимог, замість того аби клопотати про свої права в установленному на те порядку, самовільно застосовує будь-які заходи пов'язані з насильством, – вчинила самоправство. Уперше, в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. вміщена норма, яка містить статтю «самоправство».

В подальшому, ще одним джерелом кримінального права на території Російської імперії, і, відповідно, України був «Статут про покарання, які призначаються мировими судьями» 1864 р., норма про самоправство в якому знаходилась не в главі другій «О проступках противъ порядка управления», як це було в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р., а в главі одинадцятій «Объ оскорбленіяхъ чести, угрозахъ и насиліи», зокрема у статті 142: «за самоуправство, а равно за употребленіе насилія, однако безъ нанесенія тяжкихъ побоевъ, ранъ, или увчья» [19, с. 577].

Основним джерелом кримінального права Російської імперії з початку ХХ ст. було Кримінальне уложення 1903 р. (далі – Уложення 1903 р.) [15, с. 34], яке не містило конкретної норми про самоправство, проте туди входили норми, схожі за своїми ознаками. Одними з таких норм є: ст. 247, яка описує випадок, коли особа полювала на певний вид дичі в недозволеній період доби: «виновный въ охоте не на ту породу дичи, охота на которую дозволена въ то время [20, с. 54]. Тобто має місце самовільне, всупереч встановленому порядку (не на ту породу дичі або полювання на ту породу, але в період доби, в який полювання на даний вид дичі заборонено), здійснення свого дійсного права. Можна уявити ситуацію, що особа добросовісно помилялася на рахунок різновиду дичі на яку здійснює полювання, тоді має місце самовільне, всупереч встановленому порядку здійснення свого удаваного права. Ст. 278 містить норму, яка вказує на випадок самовільного допущення в своєму приміщенні проведення богослужінь євреїв, для проведення яких в певних місцях потрібні дозволи: «виновный въ допущеніи, безъ надлежащаго разрешенія, въ принадлежащемъ ему зданіи или занимаемомъ имъ помещеніи общественнаго богослуженія евреевъ, для отправленія коего вне установленныхъ мѣсть требуется по закону такое разрешеніе». В даному випадку склалась ситуація коли особа, яка може розпоряджатись певним приміщенням здійснила своє дійсне право, самовільно, всупереч встановленому порядку, оскільки без потрібного дозволу для проведення такого роду заходів. Ст. 628 є норма встановлює відповідальність за здійснення свого дійсного

права самовільно, з порушення встановлених правил: «самовольномъ вывозе или уносе дозволеного къ рубке казенного леса ранее срока, назначенного для освидетельствования леса» [20, с. 129]. Тобто суб'єкт самовільно, скоріше ніж це встановлено правилами, здійснив своє дійсне право. Схожий випадок самоправства міститься в статті 629 Уложения: «самовольное устройство въ чужой лесной даче кирпичного или огнедействующаго завода или въ самовольныхъ въ такой даче выгонке смолы или дегтя или жженіи поташа, угольевъ или извести, если сей проступокъ учиненъ въ казенной даче, хотя и съ надлежащаго разрешения, но заведомо не въ отведенномъ для того месте» [20, с. 129]. Якщо в першій ситуації порушення встановленого порядку відбулось у зв'язку з тим що дія виконана не в зазначений час, то в другій – не у тому місці.

За короткий період української національної державності 1917–1920 років, за винятком права у сфері державних і політичних відносин, залишалось в силі право попередніх систем [21, с. 2301]. В Українській Народній Республіці та Українській Державі (1917–1920) діяли карні закони колишньої Російської імперії [22, с. 961]. Жодної нової регламентації поняття «самоправства» у цей період не було, проте причини самоправних дій набули нового характеру.

Самовільні захоплення землі, знищення поміщицького реманенту, погроми стали звичним явищем. Обстановка нестабільності змушувала людей самостійно шукати захисту від посягань на їх майно, житло, а то й життя, оскільки державні інститути майже не функціонували [23, с. 89]. З приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського відновилось право приватної власності «як основи культури і цивілізації». В законах «Про тимчасовий державний устрій» містилось положення про недоторканність власності. Виникло питання про повернення земель і маєтків колишнім власникам, у зв'язку з чим дехто намагалися самовільно повернути втрачені маєтки і таким чином вчиняли самоправство [23, с. 98].

Професор С.І. Дровозюк розглядає такий феномен як селянський самосуд 1917–1930-х рр., під яким розуміє позасудову розправу, яку здійснюють здебільшого натовп або група осіб, як самоправство, злочин проти порядку управління, що часто супроводжується катуваннями. Таке визначення, на його думку, відбиває насамперед погляд держави на самосуд як на порушення встановлених нею норм права [24, с. 284]. Тобто селянський самосуд 1917–1930-х рр. ототожнювався з самоправством.

Історичні джерела вказують на масове поширення самосудів у 1917 р. Суд належним чином не функціонував, народ йому не довіряв і тому «шукав рятунку й справедливості в собі» [24, с. 286]. Науковець С. Борисенко причиною поширення самосудів вважає те, що державні суди були паралізовані й селянство перестало їх поважати. Дослідник виділив злочини (конокрадство, підпали), за які селянство традиційно карало злочинців цілком свідомо, виходячи з власних уявлень про соціальну небезпеку цих злочинів [24, с. 286–287].

Самоправство почало офіційно трактуватись самосудом з появою судів, установ, де здійснювався такий вид діяльності як судочинство, яке здійснює держава, а не приватні особи. Відтак, така діяльність приватних осіб, як кровна помста, визнавалася самосудом і пережитком, тоді як смертна кара, здійснювана державою, – легітимним покаранням [25, с. 4]. Самосуд – вчинення розправи над особою без належних на те правових підстав і в позасудовому порядку. Вчинення ж певних дій на належних правових підставах і в судовому порядку не вважатиметься самосудом. Не можна не погодитись з думкою В.С. Бігуна, що «процес чи процедура як судочинство є формою регламентації та водночас обмеження сваволі, яка може не обмежуватися в випадку самосуду чи мати обмежений характер (самообмеження). Тому дії держави в інтересах своїх громадян чи людей загалом є виправданими, коли цим обґрунтовується її прагнення на монополію влади. Колізії можуть загострюватися тоді, коли влада, наприклад в особі державних установ, не справляється з виконанням покладених на неї функцій, що зумовлює питання про втрату влади та її повернення до народу, яка спонтанно й може зорганізувати самосуд як сурогат чи оригінальну модель здійснення правосуддя», що і сталося в Україні в період 1917–1920 рр. [25, с. 8].

Вітчизняна історія 1920-х рр. свідчить про утвердження в Україні радянської державності. Першою спробою кодифікації радянського кримінального права було прийняття у грудні 1919 р. «Керівних начал з кримінального права РСФРР» (офіційно введені в дію на територію України 4 серпня 1920 р.), які стали основою для створення Кримінального кодексу УРСР – єдиного нормативного акта, який би відображав державну кримінально-правову політику [15, с. 92].

23 серпня 1922 р. був прийнятий Кримінальний кодекс УРСР, який набрав чинності з 23 серпня 1922 р., що містив норму самоправство у ст. 103: «самоуправство, т.-е. самовольное осуществление кем-либо своего действительного или предполагаемого права, совершенное

с нарушением такого же права другого лица, карается – принудительными работами до шести месяцев или штрафом до 500 рублей золотом» [26].

25 лютого 1927 р. був прийнятий Кримінальний кодекс УРСР, який набрав чинності з 8 червня 1927 р. [15, с. 92], де норма про самоправство міститься у ст. 90 і її зміст дещо змінений: «самоуправство, т.-е. самовольное, помимо установленной власти, осуществление кем-либо своего действительного или предполагаемого права, оспариваемого другим лицом, – принудительные работы на срок до шести месяцев или штраф до пятисот рублей» [27]. І в КК УРСР 1922 р., і в Кримінальному кодексі УРСР 1927 р. статті про самоправство містяться в розділі «Злочини проти порядку управління».

28 грудня 1960 р. був прийнятий Кримінальний кодекс УРСР, який набрав чинності з 1 квітня 1961 р., що містив норму про самоправство у ст. 198: «самоуправство, тобто самовільне, всупереч встановленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, право мірність яких оспорується іншою особою або державним чи громадським підприємством, установою чи організацією, якщо такими діями було заподіяно істотної шкоди державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян [28].

Висновок. Норма про самоправство пройшла довгий шлях. Починаючи з договорів руських князів, які містили лиш «відтінок» сучасної норми про самоправство, далі положення про самоправство втілилось у Руській правді, Литовських статутах, Правах, за якими судиться малоросійський народ, універсали Богдана Хмельницького, які безсумнівно заклали її основу.

З другої половини XVIII століття, коли територія України була розділеною між Росією та Австро-Угорщиною, норми, які стосувались самоправства розмістились у Соборному уложенні 1649 р., та Кримінальних кодексах Австрії, Польщі, Угорщини відповідно. Вперше ст. з назвою «самоправство» з'явилась в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р.

Згодом знайшла своє місце і у «Статуті про покарання, які починаються мировими судьями» 1864 р. З 1920 р. розпочалися перші спроби кодифікації радянського кримінального права. І як результат, були прийняті Кримінальні кодекси 1922, 1927, 1960 років, в яких норма про самоправства знайшла своє відображення у ст.ст. 103, 90 та 198 відповідно. Кримінальний кодекс 1960 р. був чинним на території

України, не зважаючи на здобуття нею незалежності у 1991 році, аж до прийняття діючого кодексу у 2001 році.

1. Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник / В.М. Іванов. – К.: МАУП, 2007. – 552 с.
2. Лоба В.Е. Уголовное право Древней Руси XI–XII вв. (по данным Русской Правды): монография / В.Е. Лоба, С.Н. Малахов. – Армавир: РИО АГПА, 2011. – 176 с.
3. Янин В.Л. Российское законодательство X–XX веков. Т. 1. Законодательство Древней Руси / В.Л. Янин. – М., 1984. – 432 с.
4. Богдановский А.М. Развитие понятий о преступлении и наказании в русском праве до Петра Великого / А.М. Богдановский. – М.: Книга по Требованию, 2011. – 151 с.
5. Пионтковский А. Об условном осуждении или системе испытаний. Уголовно-политическое исследование А. Пионтковского, приват – доцента Императорского Новороссийского университета / А. Пионтковский. – Одесса, 1894. – 191 с.
6. Малиновский И. Учение о преступлении по Литовскому Статуту / И. Малиновский. – К.: Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1894. – 232 с.
7. Викторский С.И. История смертной казни в России и современное ее состояние / С.И. Викторский. – М., 1912. – 387 с.
8. Чебышев-Дмитриев А. О преступном действии по русскому допетровскому праву/ А.О. Чебышев-Дмитриев. – Казань, 1862. – 242 с.
9. Статут Великого княжества Литовского 1529 года. / под ред. академика АН Литовской ССР К.И. Яблонскаса. – Мн.: Изд-во Академии наук БССР, 1960. – 253 с.
10. Терлюк І.Я. Історія держави і права України (доновітній час): навч. посібник / І.Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2006. – 218 с.
11. Кистяковский А.О. Права, по которымъ судится малороссійскій народ/ А.О. Кистяковский. – Киевъ: Въ университетской типографіи (І.І. Завадскаго), 1979. – 1065 с.
12. Яковлів А. Український Кодекс 1743 р. «Права, по которымъ судится малороссійскій народ». Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів. – Мюнхен, 1949. – 211 с.
13. Горпинюк О.П. Кримінально-правова охорона приватності в історії вітчизняного кримінального законодавства / О.П. Горпинюк // Часопис Академії адвокатури України. – 2'2012. – № 15. – С. 1–7.
14. Памятники русского права: Соборное Уложение царя Алексея Михайловича 1649 года. Вып. 6 / под ред. К.А. Софроненко. – М.: Юрид. лит., 1957. – 127 с.
15. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України: навч. посібник / І.Я. Терлюк. – Львів: Ліга-Пресс, 2007. – 92 с.

16. Makarewicz J. Kodeks Karny z komentarzem. Trzecie Wydanie. – wow:Ydawnictwo zakladu narodowego imienia ossolinskich, 1932. – S. 463.

17. Материалы для пересмотра нашего уголовного законодательства. Том первый. Уголовные Уложения Венгрии, Германии, Бельгии и Франции и проект общей части Итальянского Уголовного Уложения. СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1880. – 514, XX, 125, IV с.

18. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб.: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1845. – 898 с., [XVII].

19. Неклюдов Н.А. Руководство для мировых судей. Уставы о наказаниях. Том II / Н.А. Неклюдов. – С.-Петербург, 1868 г. – 777 с., [IV].

20. Уголовное уложение. Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. Сенатская типография. – С.-Петербург, 1903. – 157 с.

21. Енциклопедія українознавства / Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові; Перевидання в Україні. – У 10-ти томах. – Т. 6. – Львів, 1996. – 2001. – 2400 с.

22. Енциклопедія українознавства / Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові; Перевидання в Україні. – У 10-ти т. – Т. 3. – Львів, 1994. – 801–1200 с.

23. Кісілюк Е.М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Е.М. Кісілюк; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 208 с.

24. Дровозюк С. Селянський самосуд 1917 – 1930 рр. XX ст. Як соціально-психологічний феномен (історіографічні нотатки) / С. Дровозюк // Проблеми історії України: факти, судження, пошук: міжвід. зб. наук. праць. – 2004. – Вип. 10. – С. 284–293.

25. Бігун В.С. Правосуддя і самосуд: філософсько-правовий аналіз понять / В.С. Бігун // Юридична Україна. – 2009. – № 10. – С. 4–9.

26. Уголовный кодекс УССР. Утв. В УЦИК 23 августа 1922 г. – Харьков: Издание Наркомюста УССР, 1922. – 50 с.

27. Постановление ВЦИК от 22 ноября 1926 года «О введении в действие Уголовного кодекса РСФСР редакции 1926 года» // СУ РСФСР. – 1926. – № 80.

28. Кримінальний кодекс Української РСР 1960 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2002-05/page>.

Маркевич А.Р. Уголовная ответственность за самоуправство в истории отечественного уголовного права.

Проведен анализ основных памятков отечественного уголовного права, начиная с XI века. Отмечены особенности закрепления уголовно-правовых

норм о самоуправстве в памятках отечественного уголовного законодательства.

Ключевые слова: самосуд, кровная месть, самоуправство, самовольность.

Markevych A.R. Criminal liability for arbitrariness in the history of domestic criminal law.

The analysis of the main monuments of domestic criminal law, since the XIth century is carried out. The features of fixing criminal and legal norms of arbitrariness in the monuments of domestic criminal law are noted.

Key words: lynching, vendetta, arbitrariness, self-will.

Стаття надійшла 5 квітня 2013 року

УДК 351.745.7:343.53

О.І. Пахолюк

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У НЕБАНКІВСЬКІЙ ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ

Розглядаються теоретико-практичні аспекти щодо впровадження негласних слідчих (розшукових) дій та їх співвідношення із оперативно-розшуковими діями у кримінальних провадженнях щодо вчинених кримінальних правопорушень у небанківській фінансовій сфері, а також проблемні питання протидії таким кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: залучення фінансових активів від фізичних осіб, небанківські фінансові установи, неповернення коштів, шахрайство з фінансовими активами, оперативно-розшукові та негласні слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Кримінальний процесуальний кодекс України встановив нові підходи у діяльності правоохоронних органів, у тому числі слідчих органів та підрозділів кримінальної міліції, що виявляють кримінальні правопорушення у сфері економіки.

Важливою складовою процесу виявлення, документування та збирання доказів є запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій.

Діяльність небанківських фінансових установ, що здійснюють пряме або опосередковане залучення фінансових активів громадян, супроводжується значною кількістю порушень прав громадян та вчи-